

بسم الله الرحمن الرحيم

روش های تربیتی جهت حفظ ارتباط عاطفی زوجین

نیره اسدی^۱

چکیده:

حفظ و حراست خانواده از نظر اسلام امری ضروری است و متأسفانه با تغییر سبک زندگی ارتباط عاطفی زوجین با چالش‌هایی مواجه شده است که موجب تضعیف روابط زوجین و سست شدن بنیان خانواده می‌شود. از این رو مقاله برآن شده با بررسی روش‌های تربیتی به ارتقاء روابط عاطفی زوجین به شیوه توصیفی و تحلیلی و روش کتابخانه‌ای بپردازد و این مقاله به این نتیجه دست یافته که روش‌های تربیتی مؤثر در ارتقای روابط عاطفی زوجین بر دوتنوع روش‌های تربیتی گفتاری و روش‌های تربیتی رفتاری است. روش‌های تربیتی گفتاری مؤثر و فعال در ارتقای روابط عاطفی زوجین؛ سکوت، توجه کردن، واکنش نشان دادن در مقابل سخن‌گوینده، تغافل است. روش‌های تربیتی رفتاری در ارتقای روابط عاطفی زوجین؛ ابراز محبت و قدردانی، تمرین همدلی با طرف مقابل، درک همسر، احترام متقابل، مدیریت هیجان در روابط زوجین، تشویق رشد فردی تفکر خلاق، خودشناسی، رعایت ادب و استقبال از همسر، تشکر و قدردانی، همکاری و مشارکت در انجام امور خانواده، مهارت حل مسئله، تاب‌آوری و بردبار بودن، ارضای صحیح و مطلوب غریزه جنسی است.

کلید واژه: روش‌های تربیتی، حفظ ارتباط، ارتباط عاطفی زوجین

^۱. طلبه سطح ۲ مدرسه علمیه عصمتیه سمنان.

مقدمه

با توجه به تغییر سبک زندگی ارتباط عاطفی زوجین با چالش‌هایی مواجه شده که باعث اختلال در زندگی خانوادگی شده است از آنجا که حفظ کیان خانواده از امور لازم و ضروری در اسلام است و حفظ روابط عاطفی زوجین یکی از عوامل حفظ روابط خانوادگی است از این رو این مقاله برآن شده با بررسی روش‌های تربیتی به ارتقاء روابط عاطفی زوجین بپردازد و با شیوه توصیفی و تحلیلی به این سوال پاسخ دهد که جهت حفظ ارتباط عاطفی زوجین چه روش‌های تربیتی وجود دارد؟

در این زمینه مقالاتی از جمله مقاله ی «وظایف عاطفی زوجین از منظر فقه تربیتی» علی نقی فقیهی و مقاله‌ی وظایف زوجین نسبت به یکدیگر» عابده بتول جعفری نوشته شده اند که به تحلیل روابط زوجین از دیدگاه اصول فقهی و آموزه‌های دینی پرداخته‌اند.

و در مقاله حقوق و تکالیف زوجین و مقایسه تطبیقی متون مذهبی از قران و کلام اهل بیت علیهم السلام که توسط منصوره وطنی نوشته شده به ارتباط مؤثر بین زوجین بر سلامت روانی و عاطفی زوجین و کیفیت زندگی زناشویی توجه شده است اما این مقاله در صدد است به جای تمرکز صرف بر وظایف دینی و فقهی، به روش‌های تربیتی عملی و چندبعدی برای حفظ و تقویت روابط عاطفی زوجین بپردازد راهکارهای عملی ارائه دهد که قابل اجرا در بافت‌های اجتماعی و فرهنگی متنوع باشند این مقاله از دو بخش تشکیل شده در قسمت اول به روشهای تربیتی گفتاری و در قسمت دوم به روشهای تربیتی رفتاری در حفظ ارتباط عاطفی زوجین که موجب تحکیم خانواده می شود پرداخته می شود .

مفهوم شناسی تربیت

تربیت کلمه ای عربی می باشد که در فارسی به آموزش و پرورش ترجمه می شود. واژه تربیت مصدر باب تفعیل از ماده (ربی، یربو) به معنی رشد است. در المنجد «ربو» گاه به معنی غذا دادن و گاه به معنی تهذیب و پاک ساختن اخلاق فرد از آلودگی ها به کار رفته است .

راغب اصفهانی در مفردات ذیل کلمه «ربّ»، تربیت را حرکت تدریجی چیزی به سوی کمال تعریف می کند و در جایی دیگر می نویسد:

«رب» در اصل به معنی تربیت و پرورش است یعنی ایجاد کردن حالتی پس از حالت دیگر در چیزی، تا به حد نهایی و کمال خود برسد .

مرحوم دهخدا در لغتنامه تربیت را این چنین معنا نموده است :

«پروردن، پروراندن ، پروردن کودک تا بالغ شود و آموختن پروردن».

معنای اصطلاحی

تربیت فرایند منظم و هدفمندی که به منظور فراهم ساختن زمینه رشد همه جانبه متربی در ساحت‌های مختلف انجام می‌گیرد؛ به گونه‌ای که خود وی با اراده و اختیار خویش در مسیر تکامل مادی و معنوی گام بردارد و به هدف نهایی که همان تقرب به خداست، نائل گردد.^۱

الف) روش های تربیتی گفتاری

از روشهای تربیتی گفتاری ، جهت حفظ ارتباط عاطفی زوجین که از عوامل کلیدی در حفظ و پایداری روابط زناشویی است و موجب تحکیم خانواده شود و موثر بر سلامت روانی و عاطفی زوجین و کیفیت زندگی زناشویی است می توان به موارد زیر اشاره نمود:

۱. گفت‌وگوی مؤثر و فعال

یکی از ارکان اصلی ارتباط عاطفی بین زوجین، گفت‌وگوی مؤثر است طرفین باید هنگام سخن گفتن یکدیگر به کلام هم توجه کامل داشته باشند و با گوش دادن فعال درک عمیق‌تری از احساسات طرف مقابل داشته باشند.^۲

مهارت خوب گوش دادن، یکی از مهم‌ترین مهارت‌های همسررداری است که کمتر مورد توجه همسران واقع می‌شود در حالیکه برقراری ارتباط مؤثر در گفت‌وگو معلول این مهارت است زیرا تا شنونده‌ای نباشد اصلاً گفتگویی رخ نخواهد داد.

فرایند گفتگو، تعاملی دوطرفه است که یک طرف آن را گوینده و طرف دیگر آن را شنونده شکل می‌دهد و همین گفتگوی مؤثر باعث به وجود آمدن ارتباط عاطفی بین زوجین می شود.^۳

۱. احسانی، سیره اخلاقی و تربیتی معصومین، ص ۲۲.

۲. ادریسی، نقش مهارت گوش دادن در حفظ صمیمیت همسران با تأکید بر آیات و روایات، ص ۱۳۰.

۳. شیر، مهارت گفتگو برای همسران، ص ۴۵.

عوامل موثر در گفتگوی فعال عبارتند از :

۲. سکوت

سکوت به‌جا، از سجایای اخلاقی است که در آموزه‌های دینی به آن توصیه‌های فراوانی شده است. امام سجاد (علیه‌السلام) می‌فرماید:

«المؤمن یصمت لیسلّم و ینطق لیغنم؛ مؤمن سکوت می‌کند تا سالم بماند و سخن می‌گوید تا سود برد، بر اساس این حدیث سکوتی ارزشمند است که موثر باشد.»^۱

با توجه به حدیث فوق، زن و شوهر مؤمن، سعی می‌کنند به جا سخن بگویند و به جا سکوت کنند و در هنگام گفتگو صبر و حوصله به خرج می‌دهند و کلام یکدیگر را قطع نمی‌کنند و موجب آزار یکدیگر نمی‌شوند، و این امر زمینه‌ای می‌شود که تعامل زن و شوهر بایکدیگر بیشتر شده و روابط عاطفی آنها تقویت شود و مودت بین زن و شوهر بیشتر می‌شود و این امر موجب تحکیم روابط بین زن و شوهر می‌شود از این رو اسلام همواره به سکوت کردن در برای تقویت ارتباط بین زن و شوهر در شرایط خاص دعوت کرده است مانند زمانی که بین زن و شوهر اختلافی به وجود آمده واز یکدیگر ناراحت و خشمگین هستند توصیه به سکوت شده اند از جمله در روایت رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) می‌فرماید:

«هرگاه خشمگین شدی سکوت کن»^۲ چون سکوت فرصتی فراهم می‌آورد، که فرد به بازبینی رفتارهای خود بپردازد، و جلوی بسیاری از خصومتها و اختلافهای که در روابط بین زن و شوهر به وجود می‌آید گرفته می‌شود.

۳. توجه کردن

در تقویت روابط عاطفی زن و شوهر، شنیده شدن نقش بسیار مهمی دارد؛ شنیدنی که بدون توجه کردن باشد فائده و ثمره‌ای ندارد؛ و گفتگوی بین همسران نیز طرفین باید هنگام سخن گفتن دیگری نسبت به کلام او توجه داشته باشند رسول خدا (صلی الله علیه و آله) در بیان ویژگی‌های زن خوب، به این ویژگی اشاره می‌فرماید:

^۱. کلینی، ج ۲، ص ۲۳۱.

^۲. فیض کاشانی، ج ۵، ص ۳۰۸.

« ان خير نسائكُم ... أَلْتی تسمع امره و تطیع قوله؛ بهترین زنانِ آن کسی است که سخن شوهرش را بشنود و فرمان او را اطاعت کند.»^۱

از این حدیث چنین برداشت می‌شود که شنیدنی که همراه با توجه باشد، سبب می‌شود زن نسبت به نیازهای همسرش اطلاع پیدا کند و در نتیجه آن‌ها را در حد توان و وظیفه‌اش تأمین کند.

زن و شوهری که با اهداف گوناگونی از جمله ابراز عشق و محبت، همدلی، حل مشکلات، مشاوره و ... با یکدیگر گفتگو می‌کنند باید این نکته را فراموش نکنند که بدون توجه کردن به کلام طرف مقابل نمی‌توانند به این اهداف دست یابند. همسران باید هنگام گوش دادن به سخنان یکدیگر، از پرداختن به اموری که سبب حواس‌پرتی می‌شود خودداری کنند؛ مانند کار کردن با تلفن همراه و رایانه، انجام امور منزل از قبیل آشپزی و نظافت و یا امور مربوط به شغل و هر کاری که سبب می‌شود طرف مقابل احساس کند شنونده به حرف او اهمیت و گوش نمی‌دهد همچنین وضعیت خود را با وضعیت یکدیگر هماهنگ کنند، اگر طرف مقابل نشسته است بنشینند و اگر ایستاده بایستند و رو به یکدیگر نشسته و هر وقت ممکن بود ارتباط چشمی برقرار کنند.^۲

برقراری ارتباط چشمی در گفتگو بسیار مهم است. امیرالمؤمنین می‌فرماید:

« العین برید القلب؛ چشم نامه‌رسان دل است»^۳ - وقتی چشم به شخص گوینده توجه داشته باشد، به تبع آن فکر و قلب نیز متوجه کلام گوینده خواهد بود.

۴. واکنش نشان دادن در مقابل سخن گوینده

همان‌طور که گذشت، گوش دادن یکی از ارکان گفتگوست که نقش مهم و موثری در تقویت روابط عاطفی دارد. شنونده باید به‌عنوان شریک گوینده در شکل‌گیری یک گفتگوی خوب و جهت‌دار تلاش کند؛ به بیان دیگر این شنونده است که با واکنش نشان دادن در مقابل سخن گوینده، جهت و محتوای گفتگو را مشخص می‌کند.

^۱. العاملی، ج ۵، ث ۳۲۴۷.

^۲. شیر، مهارت گفتگو برای همسران، ص ۴۵.

^۳. تمیمی آمدی، غررالحکم و دررالکلم، ص ۳۱.

و کاهش خستگی‌های روزانه میشود و همین امر باعث حفظ روابط عاطفی همسران در زندگی مشترک میشود و از بسیاری از نزاع‌ها جلوگیری می‌کند.^۱

۱۲- مهارت حل مسئله

بین مهارت حل مسئله و رضایت زناشویی ارتباط مثبتی وجود دارد. توانایی حل مسئله به شیوه کارآمد و مطلوب یکی از عوامل تعدیل‌کننده اثرات رویدادهای منفی زندگی است و بر تقویت روابط عاطفی زوجین و استحکام زندگی زناشویی تأثیرات مهمی بر جای می‌گذارد و این نکته به مهارت‌ها و توانایی‌هایی اشاره دارد که فرد را قادر می‌سازد در برابر هر یک از مشکلات زندگی راه حل موثر و سازگارانه را انتخاب کند

آموزش مهارت‌های حل مسئله به خصوص از همان دوران پیش از ازدواج برای زوجین امری ضروری است و نقش مهمی در پایداری و موفقیت ازدواج دارد تا از همان ابتدا به آنان کمک شود چارچوب مناسبی را برای روابط خود ترسیم کرده، نسبت به عواقب برخی رفتارهای ناآگاهانه آگاهی پیدا کنند و با یادگیری مهارت حل مسئله بتوانند تعارضات خود را حل و فصل کنند و با کمک این مهارت بتوانند روابط عاطفی خود را تقویت کنند.

۱۳- تاب‌آوری و بردبار بودن

بردباری به معنی بردبار شدن و تحمل بار دیگران و تحمل در برابر ناملایمات زندگی است که البته باید همراه با دانش و آگاهی و هدفدار باشد.^۲

حضرت امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) در این رابطه می‌فرمایند:

«بردباری پرده‌ای است پوشاننده و عقل شمشیری است برآن، پس کمبودهای اخلاقی خود را با بردباری بپوشان و هوای نفس خود را با شمشیر عقل بکش.»^۳

صبر و تاب‌آوری ویژگی‌های باثبات درونی است که اصل مهم در روابط عاطفی زوجین است که منجر به مدیریت احساسات، هیجانات و استقامت و پایداری در ناخوشایندی‌ها؛ انجام رفتارهای

^۱. جوکار، حقوق و وظایف متقابل زن و شوهر، صص ۸۹-۹۰.

^۲. حاتمی و دیگران، اثربخشی بسته روانشناختی آموزش پیش از ازدواج بر سبک‌های حل مسئله زوجین متقاضی ازدواج، ص ۲۵.

^۳. جعفری، آموزش نهج البلاغه، ص ۳۸۸.

^۴. نهج البلاغه، حکمت ۴۲۴.

مثبت؛ رضامندی فرد از موقعیت موجود می شود. و به همین دلیل در اسلام تاب‌آوری به منزله رأس امور، بیان شده است.

۱۴- ارضای صحیح و مطلوب غریزه جنسی

از جمله توانمندی‌ها در روابط عاطفی زن و شوهر که می‌تواند زمینه مؤثری را در رشد روانی و تحول تربیتی آنان فراهم سازد، روابط زناشویی و ارتباط جنسی و ارضاء غریزه جنسی آنان است. ارتباط زناشویی از ارتباط‌های دیرین بشری است که کیفیت این ارتباط می‌تواند مایه شادی یا درد و رنج آدمی باشد. گه به صورت طبیعی هماهنگ با دیگر جنبه‌های فطری است. غریزه جنسی عطیه الهی و امری طبیعی و فطری بوده است. از این روست که ازدواج موجب افزایش محبت زوجین نسبت به یکدیگر و خلقت زوج سبب کسب آرامش و جلب مودت و رحمت بوده است. طبق آیه ۲۱ سوره روم و آیه ۱۸۹ سوره اعراف ازدواج با اثر سکن و آرامش بوده و با برقراری تعادل و آرامش و تمرکز و آسان شدن تصمیم‌گیری‌ها به همراه بوده است. چون غریزه جنسی عطیه الهی و امری طبیعی و فطری و ازدواج امری نیکو و پسندیده است. خدای متعال غرایز انسانی را برای اهدافی در راستای رشد فردی و اجتماعی در وجود انسان نهاده است. یکی از اصلی‌ترین ارکان تاثیر گذار در بلوغ اجتماعی جوامع، نظام خانواده است. قرآن کریم، گرایش زن و مرد را به یکدیگر، اقتضای ساختار آدمی و نخستین کالای زیبا و آراسته دنیوی به حساب آورده است.

غریزه جنسی از جمله غرایزی است که خالق برای کسب آرامش در وجود زن و مرد قرار داده است.

بنای روانی- عاطفی انسان، با ازدواج و ارضای این غریزه طبیعی سامان می‌یابد و باعث خلق و خوی‌های نیکو روابط عاطفی و انسانی مطلوب می‌شود که همه محبوب خداوند متعال است. رابطه جنسی یک رابطه طبیعی است.

روابط جنسی نوعی هماهنگی و سازگاری میان ذهن، احساس و جسم است که می‌تواند جنبه‌های جسمی عاطفی عقلانی و اجتماعی امور جنسی انسان را به گونه‌ای که روابط عشق را ارتقاء داده و پربرتر کند انسان را در مسیر رشد شخصیت سوق دهد. بدیهی است

^۱ . مرحمتی و دیگران، بررسی رابطه بین ابعاد صبر و بهزیستی روان‌شناختی، ص ۱۴۰.

^۲ . حمزه ای و دیگران، ارائه مدل روابط اخلاقی همسران مبتنی بر متون اسلامی، ص ۱۲۵.

سلامت جنسی و عملکرد مطلوب عامل مهمی در تحکیم خانواده محسوب می شود و منشاء بسیاری از تحولات در زندگی زناشویی است که می تواند تحت تاثیر عوامل مختلفی قرار گیرد. گزینه جنسی و ارضای صحیح آن یکی از اهداف و آثار تشکیل خانواده به شمار می رود و تعادل و استفاده بهینه از آن در مسیر مطلوب و پذیرفته شده عقل و شرع، رمز سلامت و استحکام این میثاق مقدس خواهد بود. عملکرد جنسی مطلوب موجب آرامش روحی، تقویت اعتماد به نفس، کاهش تنش های روزمره زندگی، احساس صمیمیت زناشویی و نزدیکی بیشتر به همسر می شود. در عوض هرگونه اختلاف در این رابطه به احساس محرومیت، ناکامی و ناامنی روانی، استرس، اضطراب، افسردگی، عدم تمرکز، خشونت، مقصر دانستن طرف مقابل در مشکلات زندگی، افزایش تنش ها و احساس تنفر از همسر منجر شده که نتیجه ای جز حاکم شدن فضای سرد و بی روح بر زندگی و یا از هم گسیختگی زندگی مشترک نخواهد داشت.^۱

بعد جنسی از جمله یکی از ابعاد سازگاری زناشویی است. همچنین سازگاری رضایت زناشویی، و روابط عاطفی بر بسیاری از ابعاد زندگی فردی و اجتماعی افراد تاثیر می گذارد. بی توجهی به اهمیت مشکلات جنسی در زندگی زناشویی موجب لطمه های زیادی به روابط زن و شوهر و بروز مشکلات جنسی می شود. اختلال عملکرد جنسی به عنوان عامل گسترده تهدید کننده سلامت در نظر گرفته می شود و عدم رضایت از این مسئله مهم می تواند موجب ناسازگاری های زناشویی و پیامدهای ناخوشایند بعدی از جمله طلاق را به همراه داشته باشد.

به دلیل اهمیت مسائل جنسی و نقش اساسی آن در قوام خانواده باید شرایط مناسبی جهت نگاه مثبت به مسائل سلامت جنسی از دیدگاه مذهبی فراهم نمود.^۲

نتیجه:

از روش های تربیتی گفتاری موثر، جهت حفظ ارتباط عاطفی زوجین که از عوامل کلیدی در حفظ و پایداری روابط زناشویی است و موجب تحکیم خانواده می شود و موثر بر سلامت روانی و عاطفی زوجین و کیفیت زندگی زناشویی است می توان به سکوت، توجه کردن، واکنش نشان دادن در مقابل سخن گوینده، تغافل اشاره کرد.

^۱. پاشا، بختیاری، ارزیابی روابط عاطفی و سلامت جنسی زوجین از دیدگاه قرآن و روایات، ص ۲۱.

^۲. فقیهی، نگاه تربیتی به روابط عاطفی زوجین در آموزه های دینی، ص ۸۸.

روابط زناشویی به عنوان منبع اصلی امنیت و پایداری عاطفی باید بتواند به نیازهای هیجانی طرفین پاسخ دهد. از این رو آموزش مهارت‌ها و روشهای تربیتی رفتاری به زوجین، به کاهش تعارضات و بهبود کیفیت رابطه عاطفی آنها کمک می‌کنند و با تمرکز بر جنبه‌های مختلف رابطه زوجین، مانند رفتار، هیجانات و نگرش‌ها، تلاش می‌کنند تا مهارت‌های ارتباطی را تقویت کرده و در نتیجه پایداری و رضایت از رابطه را افزایش دهند.

از روشهای تربیتی رفتاری و توانمندی‌هایی که در روابط عاطفی زن و شوهر که در رشد روانی و تحول تربیتی آنان مؤثر است می‌توان به ابراز محبت و قدردانی، تمرین همدلی با طرف مقابل، درک همسر، احترام متقابل، مدیریت هیجان در روابط زوجین، تشویق رشد فردی تفکر خلاق، خودشناسی، رعایت ادب و استقبال از همسر، تشکر و قدردانی، همکاری و مشارکت در انجام امور خانواده، مهارت حل مسئله، تاب آوری و بردبار بودن، ارضای صحیح و مطلوب غریزه جنسی اشاره کرد.

فهرست منابع

*قرآن

*نهج البلاغه

۱. ادیسی، مریم، "نقش مهارت گوش دادن در حفظ صمیمیت همسران با تأکید بر

آیات و روایات"، پژوهشنامه نوین فقهی حقوقی زنان و خانواده، شماره ۱۱، بهار ۱۳۹۹.

۲. العاملی، محمد بن الحسن الحر، وسایل الشیعه، ج ۵، بیروت: دار حیات التراث العربی، بی تا.

۳. پاشا، هاجر، بختیاری، افسانه، "ارزیابی روابط عاطفی و سلامت جنسی زوجین از دیدگاه قرآن و روایات"، اسلام و سلامت، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۳۹۸.

۴. پناهی، علی، مهارت‌های زندگی ویژه متأهلین، نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها، قم: دفتر نشر معارف، ۱۳۹۲.

۵. تمیمی آمدی، عبدالواحد، غررالحکم و درر الکلم، چاپ دوم، قم: دارالکتاب اسلامی، ۱۴۱۰ ه.ق.

۶. جوکار، محبوبه، "حقوق و وظایف متقابل زن و شوهر"، پژوهش نامه اسلامی زنان و خانواده، شماره ۸، بهار ۱۳۹۰.
۷. جعفری، سید محمد مهدی، آموزش نهج البلاغه، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۰.
۸. حاتمی، محمد، آگاه هریس، مژگان‌زبان، فرشاد، "اثربخشی بسته روانشناختی آموزش پیش از ازدواج بر سبک های حل مسئله زوجین متقاضی ازدواج"، مطالعات اسلامی ایرانی خانواده، شماره ۵، پاییز ۱۴۰۱.
۹. حمزه ای، مجید، سالاری‌فر، محمدرضا، دولتخواه، محمد، مهکام، رضا، "ارائه مدل روابط اخلاقی همسران مبتنی بر متون اسلامی"، مطالعات اسلامی زنان و خانواده، شماره ۱۲، بهار و تابستان ۱۳۹۹.
۱۰. شریعتی، سید صدرالدین، کرمی، مرتضی، "رویکردها و مهارتهای کنترل خشم در آموزه های اسلامی"، فرهنگ مشاوره و روان درمانی، شماره ۳، پاییز ۱۳۸۹.
۱۱. شیر، زهره، مهارت گفتگو برای همسران، سازمان بهزیستی کشور، ۱۳۸۸.
۱۲. فقیهی، علی نقی، "نگاه تربیتی به روابط عاطفی زوجین در آموزه های دینی"، تربیت اسلامی، شماره ۱۷، پاییز و زمستان ۱۳۹۲.
۱۳. قیصری، فاطمه، "طراحی مداخلات روانشناختی برای تقویت مهارت‌های ارتباطی در زوجین"، مطالعات روانشناسی و علوم تربیتی (موسسه آموزش عالی نگاره)، شماره ۸۰، پاییز ۱۴۰۳.
۱۴. ماهنامه خشت اول، "مهارت حل تعارض و اختلاف بین زوجین"، چاپ هیجدهم، سال دوم، شهریور ماه ۱۴۰۱.
۱۵. مرحمتی، زهرا، یوسفی، فریده، "بررسی رابطه بین ابعاد صبر و بهزیستی روان‌شناختی"، پژوهش‌های اخلاقی، ش ۲۲.
۱۶. یزدی، عباس، فرهنگ تربیت، قم: انتشارات دلیل، ۱۳۸۱.
۱۷. یوسفیان، نعمت‌الله، احکام خانواده، تداوم آموزش خواهران، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی. تهران: نمایندگی ولی فقیه اداره آموزش‌های عقیدتی سیاسی، بی تا.